
Pet zvezkov ALE

Vlado Nartnik

Izdelava narečjeslovnih atlasov posameznih evropskih jezikov, predvsem romanskih in germanskih, sega še v prejšnje stoletje. Leta 1881 je začel nastajati »Nemški jezikovni atlas« Georga Wenkerja, leta 1902 pa je izšel prvi zvezek »Francoskega jezikovnega atlasa« Julesa Gilliérona. Gilliéronovo kartografsko naravnano narečjeslovno metodiko je po prvi svetovni vojni uporabil Lucien Tesnière pri proučevanju slovanskih oblikoslovnih pojavov, ko je v »Jezikovnem atlasu« kot dopolnilu k »Oblikam dvojine v slovenščini« iz leta 1925 kartografsko prikazal osnovno oblikovje dvojine v slovenskih narečjih. Leta 1934 mu je sledil »Jezikovni atlas poljskega Podkarpattja« Mieczysława Małeckega in Kazimierza Nitscha.

Že med drugo svetovno vojno je Fran Ramovš naredil zasnovo za Slovenski jezikovni atlas (SLA) v obliki 870 osnovnih vprašanj za mrežo 287 (s postopno gostitvijo skozi 312 na 406) točk. Da bi se kartografsko prikazala razmerja med narečji cele družine slovanskih jezikov, pa so se po drugi svetovni vojni začele priprave na širši »Slovanski jezikovni atlas« (»Обščеславјанскіј лінгвистическіј атлас« - OLA) in tako je v Moskvi leta 1978 izšel »Uvodni zvezek«. Leta 1981 so v Sarajevu izšli »Fonološki opisi srbskih, hrvaških, slovenskih in makedonskih govorov, zajetih v Slovanskem jezikovnem atlasu«. Leta 1988 je nato v Moskvi izšel prvi slovarsko-besedotvorni zvezek »Živalski svet«, v Belgradu pa glasoslovni zvezek »Odrazi jata«. Leta 1990 je spet v Moskvi sledil drugi glasoslovni zvezek »Odrazi nosnega e« in v Wrocławu »Odrazi nosnega o«. Leta 1994 je v Varšavi izšel tretji glasoslovni zvezek »Odrazi ъ, ь, ѓ, ѣ«.

Slovanski jezikovni atlas je vmes dal tudi dobro podlago za skoraj dvakrat širši »Evropski jezikovni atlas« (»Atlas linguarum Europae« - ALE), saj pripada slovanskemu svetu 58 % Evrope (nasproti 16 % romanskega in 16 % germanskega sveta). Da bi se obsegli narečjeslovno manj upoštevani metodološki problemi, so v ALE vključena jezikovna narečja v razponu od velike sorodnosti do nesorodnosti in v raznoterosti tipov, da se tako utira pot k svetovnemu jezikovnemu atlasu, ki naj bi kronal empirične raziskave. V ALE so sicer zastopani naslednji jeziki z narečji: 1. keltski (C), 2. romanski (R), 3. germanski (G), 4. balto-slovanski – a. baltski (B) in b. slovanski (S), 5. uralski – a. finski (F), b. laponski (L), c. ugrski (U), d. permski (P), e. samojedski (Sa) in f. volški (V), 6. drugi zahodni jeziki – a. albanski (Al), b. arabski (Ar), c. baskovski (Ba), d. grški (Gr) in e. ciganski (Tz) ter 7. drugi vzhodni jeziki a. kavkaški - abhazo-adigejski (Ab) in naho-dagestanski (N), b. mongolski (M), c. turški (T), d. iranski (I) in e. armenski (Am).

Glede na tolikšno število zastopanih jezikov ni čudno, če je od 25 točk slovenskih govorov, zastopanih v mreži 853 točk OLA, ostalo le še 7 točk slovenskih govorov, zastopanih v mreži 2600 točk ALE, in sicer točke: 02.1/102 (Bilčovs na Koroškem) v Avstriji, 14.6/601 (Solbica v Reziji) v Italiji ter 29.2/201–207 (201 Srednja vas v Bohinju, 202 Valburga pri Smledniku, 203 Spodnja Ložnica pri Slovenski Bistrici, 204 Gomilica v Prekmurju, 205 Komen na Krasu, 206 Hrušica pri Podgradu in 207 Ribnica) v Sloveniji.

Od predvidenih dvanajstih je pod doseganjam predsednikom uredništva Mariom Alineiem izšlo pet zvezkov kart in pet zvezkov komentarjev (Assen 1983, Assen/Maastricht 1986, Assen/Maastricht 1988, Assen/Maastricht 1990 in Rim 1997) skupaj z zbornikom »Novi vidiki v geolingvistiki« (»Perspectives nouvelles en géolinguistique«, Rim 1997). Skupaj je tako izšlo 59 kart, in sicer (v merilu 1 : 10 000 000) v prvem zvezku 19, v drugem 9, v tretjem 8, v četrtem 8 in (v merilu 1 : 7 500 000) v petem 15, obdelana gesla pa si po zvezkih (in njihovih kartah) sledijo takole:

Soleil – sonce 1 (1), Lune – luna 1 (2), Brouillard – megla 1 (3), Nuage – oblak 1 (4), Vent – veter 1 (5), Arc-en-ciel – mavrica 1 (6–9), Grêle – toča 1 (10), Neige – sneg 1 (11), Flaque d'eau – luža 1 (12–13), Étang – ribnik 1 (14), Lac – jezero 1 (15), Mer – morje 1 (16), Rivière – reka 1 (17), Sauterelle – kobilica 1 (18–19)

Chandelle de glace – ocurek 2 (20), Fleur – cvet 2 (21), Branche – veja 2 (22–23), Bouleau – breza 2 (24), Peuplier – trepetlika 2 (26), Poire – hruška 2 (25), Genévrier – brin 2 (27), Belette – podlasica 2 (28)

Tonnerre – grom 3 (29–32), Foudre – strela 3 (30, 32), Éclair – blisk 3 (31, 32), Cuivre – baker 3 (33), Plomb – svinec 3 (34), Étain – kositer 3 (35), Chêne – hrast 3 (36)

Montagne – gora 4 (37), Pin – bor 4 (38), Mûre – murva 4 (39–40), Concombre – kumara 4 (41), Coccinelle – pikapolonica 4 (42–44)

Il Pleut – dežuje 5 (45–46), Orge – ječmen 5 (47), Maïs – koruza 5 (48), Bleuet – plavica 5 (49), Tournesol – sončnica 5 (50), Chien – pes 5 (51), Papillon – metulj 5 (52–55), Ver Luisant – kresnica 5 (56–58), Noël – Božič 5 (59)

Lažjemu razvedu po zvezkih kart in zvezkih komentarjev ALE služi uvodni del že omenjenega zbornika »Novi vidiki v geolingvistiki«, ki sicer prinaša orise posameznih skupin narodnih jezikov z njihovimi narečji: altajske, baskovske, kavkaške, indoevropske, uralske in semitske. Orise dopolnjujejo pregledne karte, dodano pa jim je tudi izbrano slovstvo.

Iz uvodnega dela zbornika je razbrati, da je največ kart besednih (onomasiological), zasnovanih po načelu »od pomena k besedi« in predstavljajočih običajni način kartografitiranja besedja: sonce, luna, megla, oblak, veter, toča, sneg, luža, ribnik, jezero, morje, reka, cvet, veja, breza, trepetlika, hruška, brin, grom, strela, blisk, baker, svinec, kositer, gora, bor, murva, kumara, dežuje, ječmen, koruza in pes.

Sledijo motivacijske karte (motivational maps), čigaver namen je prikazati različne motivacije pri ubeseditvi kartografitirane stvari: mavrica, kobilica, ocurek,

veja, podlasica, hrast, murva, pikapolonica, dežuje, plavica, sončnica, metulj, kresnica in Božič.

Posamezne karte so tudi besedne in motivacijske: mavrica, veja, murva in metulj, mnogoterno besedne (multiple onomasiological): luža, mnogoterno motivacijske (multiple motivational): mavrica, kobilica, pikapolonica, metulj in kresnica, strukturalne (structural): blisk, strela in grom ter skladotvorne (syntactic): dežuje – ta karta je kombinirana z besedno, posamični komentarji pa so k več vprašanjem: baker, kositer, svinec, blisk, strela in grom.

Med obdelanimi gesli petih zvezkov ALE je 32 samostalnikov in 1 glagol, kar je mikavno navezati na 47 samostalnikov in 1 pridevnik prvega slovarskobesedotvornega zvezka OLA »Živalski svet«:

Zver' – zver (01), Dikij – divji (02), Lisa – lisica (03), Lis – lisjak (04), Medved' – medved (05), Medvedica – medvedka (06), Belka – veverica (07), Hor' – dihur (08), Laska – podlasica (09), Jož – jež (10), Zajac – zajec (11), Krot – krt (12), Krysa – podgana (13), Myš' – miš (14), Letučaja myš' – netopir (15), Ptica – ptič (16), Ptička – ptiček (17), Kljuv – kljun (18), Krylyško – krilce (19), Djatel – detel (20), Kukuška – kukavica (21), Perepelka – prepelica (22), Kuropatka – jerebica (23), Lastočka – lastovka (24), Vorobej – vrabec (25), Sinica – sinica (26), Skvorec – škorec (27), Solovej – slavec (28), Aist – štorklja (29), Jaščerica – martinček (30), Ljaguška – žaba (31), Žaba – krastača (32), Golovastik – paglavec (33), Ulitka s rakovinoj – polž (34), Ulitka bez rakoviny – lazar (35), Doždevoj červ' – deževnik (36), Ščuka – ščuka (37), Plavniki – plavuti (38), Češuja – luske (39), Žabry – škrge (40), Muravej – mravlja (41), Muravejnik – mravljišče (42), Kuznečik – kobilica (43), Bož'ja korovka – pikapolonica (44), Babočka – metulj (45), Gusenica – gosenica (46), Strekoza – kačji pastir (47), Svetlak – kresnica (48)

Pridevnemu paru dikij – divji namreč v OLA sledi še 6 skladotvorno-besedotvornih parov dvojezičnega soočanja:

Letučaja myš' – netopir (15), Ulitka s rakovinoj – polž (34), Ulitka bez rakoviny – lazar (35), Doždevoj červ' – deževnik (36), Bož'ja korovka – pikapolonica (44), Strekoza – kačji pastir (47).

Primerljivi, vendar novi 4 skladotvorno-besedotvorni pari dvojezičnega soočanja so nato tudi v ALE:

Arc-en-ciel – mavrica 1 (6–9), Flaque d'eau – luža 1 (12–13), Chandelle de glace – ocurek 2 (20), Il Pleut – dežuje 5 (45–46), Ver Luisant – kresnica 5 (56–58).

Neprimerno večja raznolikost mnogojezičnega razhajanja je sicer skrita za geslom dežuje (v obdelavi Sirkke Saarinen) kot edinim glagolskim geslom ALE v obliki skladotvornih modelov:

V, Aux. + V

NP_S + V: NP₁ + V₁, NP₁ + Aux. + V₁; NP₁ + V₂, NP₁ + Aux. + V₂

Pron. + V, Pron. + Aux + V, Pron. + Aux + V + A

Pron. + V + NP, Pron. + Aux. + V + NP

V + NP_S, Aux. + V + NP_S

NP, NP_{inf}, NP + Cop., NP + Cop. + Adv.

Pron. + Cop. + NP, Pron. + Cop. + NP_{Adv}.

Motivacijska razvrstitev ključnih besed v teh modelih spet teče najprej od vremenoslovnih glagolov (tipa dežiti – deževati: *Če na pustni dan deži, bob nam dobro obrodi – Ako na Medardov dan dežuje, štirideset dni še naletuje*) prek gibalne protistave enoslovnih glagolov (tipa iti – priti: *Sonce sije, dežej gre, Mlinar melje brez vode, Dekla mete brez metle, Siva mačka v brezje gre – Za slano pride kmalu dež*) navpičnemu glagolu (tipa padati: *Dežek pada, trava rase, Gora zeleni – Dragi moj na pot se spravlja, Pred menoj stoji*) do prehodnih glagolov brez predmeta ali z njim (tipa liti – dežja dati: *Jutrnja mavrica lije, večerna mavrica pije – Vehtra baba, dežja daj, Dam lanu debel tolčaj*), nato pa tudi od glagolnikov (tipa dež – deževanje: *Dež za soncem mora biti, za veseljem žalost priti – Rožnika mrzlo deževanje – slabo za vino in za panje*) prek paglagola (tipa cmok: *Sonce za mok, drugi dan cmok*) do priveza (tipa deževno: *Kadar jame v ponedeljek deževati, hoče ves teden deževno ostati*). Sem so pritegljivi še nekateri besedoslovno bližnji samostalniki (tipa rosenje, pršenje, mrlenje, mrščavica, nošica, grmevec, belokapec, hlišč, ploha, naliv, nevihta, deževje).

Mimo mnogojezične raznolikosti je prav tako zanimivo, kako že enojezična slovarsko-slovniška delitev samostalnikov in pridevnika v OLA vključuje 41 imen za živi nasproti vsega 3 imenom za reči: zver, lisica, medvedka, ververica, podlasica, podgana, miš, kukavica, prepelica, jrebica, lastovka, sinica, štoklja, žaba, krastača, ščuka, mravlja, kobilica, pikapolonica, gosnica, kresnica, lisjak, medved, dihur, jež, zajec, krt, netopir, ptič, ptiček, detel, vrabec, škorec, slavec, martinček, paglavec, polž, lazar, deževnik, metulj in kačji pastir – mravljišče, krilce in kljun. Te sicer oklepajo še 4 imena za skupnostno-snovne nadreči in za lastnostno-dejno podreč: luske, škrge in plavuti – divje.

Bolj enakomerna slovarsko-slovniška delitev samostalnikov in glagola v ALE spet vključuje najprej 6 imen za živi: kobilica, podlasica, pikapolonica, kresnica, pes in metulj. Imenom za živi je sorazmerno blizu nadaljnjih 12 imen za pareči: breza, trepetlika, hruška, murva, kumara, koruza, plavica, sončnica, brin, hrast, bor in ječmen. Imen za reči v pravem pomenu besede je nato 13: sonce, jezero, morje, luna, mavrica, luža, reka, veja, gora, oblak, ribnik, ocurek in cvet. Te pa naposled oklepa po 6 imen za skupnostno-snovne nadreči in za lastnostno-dejne podreči: megla, toča, sneg, baker, svinec in kositer – strela, veter, grom, blisk, Božič in dežuje. Tudi v tem in takem se izkazujeta koristnost in potrebnost soočanja eno- in dvojezičnosti z več- in vsejezičnostjo v jezikovnih atlasih, kakor so SLA, OLA in ALE.

Literatura

- ŠTREKELJ, Karel, *Slovenske narodne pesmi II*, Ljubljana 1900–1903.
 ŠTREKELJ, Karel, *Slovenske narodne pesmi IV*, Ljubljana 1908–1923.
 ROJC, Etbin, *Pregovori in reki na Slovenskem*, Ljubljana 1980.
 HORVAT, Sonja, *Evropski lingvistični atlas – ALE, Jezik in slovstvo XXVI* (1980/81)/4, 150 in 151.
 TOPORIŠIČ, Jože, *Slovenska slovnica*, Maribor 1984.

- JURANČIČ, Janko, *Srbskohrvatsko-slovenski slovar*, Ljubljana 1986.
- HORVAT, Sonja, Publikacija Evropskega lingvističnega atlasa, *Jezik in slovstvo* XXXIII (1987/88)/4, 123–126.
- BENEDIK, Francka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU. Dialektološka sekcija, *Jezik in slovstvo* XXXVIII (1992/93)/3, 105–107.
- IVANOV, Vjačeslav Vsevolodovič, Istorija i sovremennoe sostojanie dialektov slavjanskih jazykov na kartah Obščeslavjanskogo lingvističnogo atlasa, v: *Slavjanskoe jazykoznanie*. XI Meždunarodnyj sjezd slavistov, Moskva 1993, 315–327.
- LEWICKI, Andrzej Maria, Atlasy językowe, v: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, Wrocław – Warszawa – Kraków 1993, 60 in 61.
- NARTNIK, Vlado, Oblikovje slovenske dvojine v Jezikovnem atlasu L. Tesnièreja, *Slavistična revija* 42 (1994)/2–3, 191–194.
- NARTNIK, Vlado, Slovníško-slovarska delitev samostalnikov, *Slava* IX (1995/96)/1, 26–30.
- Kenda Jež, Karmen, Smole, Vera, Dosedanje delo in bližnji načrti Mednarodne komisije za sestavo Slovanskega lingvističnega atlasa (OLA), *Slavistična revija* 44 (1996)/1, 94–105.
- KEBER, Janez, *Živali v prispodobah 1*, Celje 1996.
- NARTNIK, Vlado, Naglasna podoba privezno-pridevnega pregibanja v knjižni slovenščini, v: *Jezikoslovni zapiski* 3, Ljubljana 1997, str. 137–141.
- VENDINA, Tat'jana I., Obščeslavjanskij lingvističeskij atlas i lingvističeskaja geografija, v: *Slavjanskoe jazykoznanie*. XII Meždunarodnyj sjezd slavistov, Moskva 1998, 130–147.